

ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

VI. KÖTET. VIII. SZÁM. 1876.

A MORDVAIAK

TÖRTÉNELMI VISZONTAGSÁGAI.

BARNA FERDINÁND

L. TAGTÓL.

Árs 20 kr.

BUDAPEST, 1877.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZEPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

- I. Szám. Solon adótörvényéről. Tölgy Iván tól. 1867. 14 l. Ára 10 kr.
- II. Szám. Adalékok az attikai törvönkönyvhöz. Tölgy Iván tól. 1868. 16 l. 10 kr.
- III. Szám. A legújabb magyar Szentírásról. Tárkányi J. Bélától. 1868. 30 l. 20 kr.
- IV. Szám. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Szász Károlytól. 1868. 20 l. 10 kr.
- V. Szám. Tudománybeli háttérmaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémánk feladata. Tölgy Ferencztől. 1868. 15 l. 10 kr.
- VI. Szám. A keleti-török nyelvről. Vámbéry Armin tól. 1868. 18 l. 10 kr.
- VII. Szám. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. Imre Sándortól. 1869. 28 l. 30 kr.
- VIII. Szám. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Bartalus István tól. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr.
- IX. Szám. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Szárai Mihálynak eddig ismeretlen színdarabjai 1550—59.—2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből.—3. Baldi Magyar-Olasz Szótárkaja 1583-ból.—4. Báthory István országbíró mint író.—5. Szenczi Molnár Albert 1574—1633). Tölgy Ferencztől. 1869. 176 l. 60 kr.
- X. Szám. A magyar bővített mondat. Brassai Sámuel tól. 1870. 48 l. 20 kr.
- XI. Szám. Jelentés a felső-ausztriai kolostoroknak Magyarországot illető kézírati- és nyomtatványairól. Bartalus István tól. 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

- I. Szám. A Konstantinápolyból legújában érkezett négy Corvin-codex-ről. Mátray Gábor l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr.
- II. Szám. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. Szász Károly r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr.
- III. Szám. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Jónovics Gy. l. tagtól. 1870. 43 l. 20 kr.
- IV. Szám. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. Fialy Herik l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr.
- V. Szám. Solomos Dénes költeményei és a hétzigeti görög népv. Tölgy Iván lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr.
- VI. Szám. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Zichy Antal l. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr.
- VII. Szám. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkaja 1582-ből. Második kötet. IV. Egy XVI. századbeli növényzeti névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Beneyen előtt). Tölgy Ferencz r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr.
- VIII. Szám. A sémi magánhangzókról és megjelölésük módjairól. Gr. Kun G. é. lev. tagtól. 1872. 59 l. Ára 20 kr.
- IX. Szám. Magyar szövegegyezések. Szilády Áron l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr.
- X. Szám. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. Szénassy Sándor l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr.
- XI. Szám. A defferekről. Szilády Áron lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr.
- XII. Szám. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. Szvorényi József lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 kr.

Harmadik kötet. 1872—1873.

- I. Szám. Commentator commentatus. Tiszolozatok Horatius satiráinak magyarázóit után. Brassai Sámuel r. tagtól. 1872. 109 l. 40 kr.

A MORDVÁIAK TÖRTÉNELMI VISZONTAGSÁGAI.

BARNA FERDINÁND

L. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1877.

A M. T. AKADEMIA KÖNYVKIADÓ-ÍJIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

A mordvaiak történelmi viszontagságai.

(Olvastatott a Magy. Tud. Akadémia 1876. június 19-én tartott ülésében.)

E czim alatt jelent meg a finn »Kuukaus lehti« (magyarul: Havi lap) czimű folyóirat 1875-ik évfolyamában egy közlemény, s ezt megelőzőleg ugyancsak e folyóirat 1873—74. évfolyamaiban: »A mordvaiak pogány istenei és szertartásai« czim alatt egy másik, az elsővel összefüggésben lévő közlemény, a negyedéve nálunk is megfordult s különösen a nemzeti muzeum régiségtári osztályában szakjára tartozó őskori tanulmányok tétele végett huzamosb ideig tartózkodott finn tudós, helsingforszi muzeumi segédőr, Aspelin J. R. urtól. Mindkét közlemény, eredetileg Melnikov hirneves orosz archaeolog s moszkvai levéltárnok műve, ki azokat a »Russkij Viestnik« czimű időszaki folyóiratban tette volt közzé, Aspelin pedig a tárgyat különleges finn nemzeti szempontból fogva fel, a »Kuukaus lehti« számára dolgozta át és saját észrevételeivel is megvilágosította. E közlemények érdekelhetnek bennünket azért, mert napjainkban, midőn már nemzetünk eredete és az ural altáji népcsaládhoz tartozandósága mind az összes európai tudományosság ítélőszéke előtt, mind saját legkitünőbb tudósaink egybehangzó ítélete szerint általánosan el van ismerve, az ellenkező nézetek pedig ama lomtárba dobva, melyre bátran ráírhatnók, hogy: opinionum commenta delet dies, naturae judicia confirmat: nem lehet reánk nézve közönyös ismerni azon tudományos mozgalmakat, melyek e részben oly nemzetek fiai között léteznek, melyek e rokon népekhez közelebb laknak mint mi; e tanulmányokat régebben mivelik mint saját honfiaink; az előzők jó

sikerrel megkezdett tanulmányai, melyek fonalát tovább kell folytatniok, valamint magok a kutforrások is, melyekből méríthetnek, számosabbak is s jobban is kezök ügyébe esnek, semmint nekünk.

De a főérdek magában a tanulmányozott tárgyban fekszik, ugyanis ma már a tudomány világánál constatatált tény, hogy a Julián barát és társai utazásáról szóló jelentés igazságon alapszik, — s az e jelentésben említett népek közül a mordva nép egyike volt azoknak, melyek valamint ősünknek Lebediában legközelebbi szomszédjai, úgy legközelebbi rokonai is voltak; ezt a két rokon nép nyelve összehasonlítása kétségtelenné teszi, a mi annyira megy, hogy például a mordva igeragozás még a vogulnál is közelebb áll a magyarhoz; midőn tehát e nép viszontagságairól van szó: az csak oly közléről érdekel bennünket, mint akár az Attila hunjai, a kikhez ők is bizonyára tartoztak, akár az avarok, közelebbről mint akár az európai bolgárok, kik a volgai bolgároktól, akár a bosnyákok, kik meg a vesszektől származnak. Növeli a hozzájuk kötött érdeket azon körülmény, hogy a kazár és bolgár birodalmak letünése után épen a mordva nép volt valamennyi rokon népek között a legfontosb, melynek hős fia az orosz hódításnak majd ezer évig tudtak hősiesen ellenállani, s még tovább is ellenállhattak volna, ha akár ők, akár más rokon nép oly szerencsések lesznek vala, a keresztyén vallást akkor, mikor még nem volt késő, s nem a mindent magába olvasztó orosz-görög alakjában elsajátítani, s megalkotni azon középpontot, mely körül a többi rokon népek önként gyülekeztek, sorakoztak volna a gyűlölt orosz hódítás és keresztyénség ellen való oltalom biztosítása czéljából. Pedig a kezdet szerencsésen meg volt téve. Pray György ugyanis *Dissertation*oiban emlékezik egy *Elias hungarus minorita* barátról, a ki az ős hazában visszamaradt pogány magyarok közt Julian barát és társai után egy század mulva is még sikeresen terjeszté vala a keresztyén vallást, de a mi utóbb a hazánkban dühöngött viszontagságos időkben egészen megszűnt.

Midőn Mátyás királynak azon gondolata támadt, hogy az ős hazában visszamaradt magyarokat kihozza, és hazánk

néptelenebb vidékein letelepítse, — lehet, hogy akkor még az ős hazában voltak pogány magyarok, — valószínűbb azonban az, hogy már akkor nem voltak, — s ha voltak is, ezek már magyarországi rokonaikat aligha megérthették volna, mert már akkor a honfoglalásnak 6-ik évszázada járta, s a magyar nyelv az őshazabelivel összehasonlítva annyira át volt alakulva, hogy a két nyelvet igenis közel rokonnak, de azon egynek venni teljességgel lehetetlen lett volna; hanem igenis élhetett az emlékezetök az itt letelepedett magyaroknak közöttök, a minthogy az ily emlékezetek egynéhány száz évig rendesen fönntartják magokat, — míg t. i. valamely nagyobb szerű esemény emléke ki nem szorítja őket, s helyt adnak az utóbbiaknak, melyek a kedélyeket közelebb-ről foglalkodtatják avagy talán épen egészen s mélyen nyomasztólag elfoglalva tartják, azután a régibb emlékezetek lassankint kihálnak s helyt adnak az újabbaknak, melyeknek szintén ez a sorsuk. Ez lehet az oka, hogy őseinknek ma már akár a régi Nagy Magyarországbán, akár Lebediában semmi nyomuk sincs. Mordvák még voltak s örömetst jöttek volna.

Érdekesek végre e tanulmányok azért is, mert ezek meglehetősen tiszta világot vetnek az azon vidékeken dívott szokások, erkölcsök és intézményekre, s azok világánál sok olyasról szerezhetünk magunknak tiszta fogalmakat, a mikre nézve a ránk maradt történelmi kuforrások ma már nem eléggé szolgáltatnak kellő felvilágosítást. Így péld. a Névtelen jegyzőnél olvassuk, hogy: Bulár földéről is jöttek némely nagyon előkelő katonák. — Elég világosan van mondva, s mostani történetiróink tiszteletreméltó atyja Horváth Mihály igen helyesen mondja ugyan rólok, hogy mohammedán vallásu bolgárok voltak, de azért egészen még sem értjük; a Bulár föld annyival könnyebben megteveszthet bennünket, mert Bolgárország a szomszédban is van, melynek nevét adó hódítói eredetileg a régi volgai Bolgárországból jöttek ki s foglalták el mostani hazájokat a Duna mellett, s úgy olvadtak a föld népébe. Ezekkel őseink ellenséges lábon állottak, s a honfoglalás idején őseinkkel bizonyára nem rokonszenveztek, — továbbá ezek már akkor egészen szláv és görög vallásu keresztyének, azok pedig mohammed

hitű rokonnépek voltak, és így világossá lesz előttünk, hogy a régi Bolgárországból jöttek ki őseink után, a kiket akkorigban még mint rokonokat s régi bajtársakat kétségkívül jól ismertek. Kik voltak tehát? Hogy rokon népek voltak, az bizonyos, de hogy csupán csak bolgárok lettek volna, azt a Névtelen nem állítja, és így nemcsak a lehetőség, hanem nagy valószínűség van abban, hogy ezek a Bolgár főnnhatóság alá tartozó rokon népek fejei voltak a maguk apró népeikkel, megannyi »Panká«-k, lehettek cseremizek, csuvaszok okvetetlen, s mordvaiak sem hiányozhattak közöttök. S ha ehhez még azt is tudjuk, hogy a finn-ugor népek közül a cseremizek, bolgárok és mordvák mintegy együvé tartozó külön népcsaládot képeznek, a mint Koskinen is a maga »Finnország történelme« című művében külön csoportosítja a három néptörzset: a nyilvánítottam nézet csaknem bizonyossággá emelkedik.

Igy Roger kanonok »Carmen miserabile«-jéből látjuk, hogy a tatárjáráskor hazánkban uralgott irtózatosságokat sokan azzal igyekeztek magoktól elhárítani, hogy a tatárok pogány intézményeit, szokásait, erkölceit elfogadták, vagyis egyesültek velök, — ugyanezt találjuk a mordvaiaknál, a kik a tatár hódításakor szintígy tettek, s a tatárokat tömegesen kísérik vala hadjárataikban s így nagyon valószínű, hogy a velök érintkezett magyar népnek ők beszélték el sorsukat s ők tanácsolhatták, hogy tegyenek ezek is úgy mint ők, s ez esetben sorsuk enyhülését várhatják, s ha ilyesmiről a nemzet színe java hallani sem akart, bizonyos, hogy az alsóbb néposztályokból találkoztak egyesek, a kik megadták magukat sorsuknak. Rogerius idevonatkozó helyei a következők: »Ceperunt aliquos per silvas latitantes et eosdem sub hac voce miserunt, quod quisquis vellet ad fidem eorum se dare securus reditus infra certum terminum ad propria rediendi daretur ei. Quorum verbis — — — totaliter crediderunt, et sic omnes, qui remanserunt, ad proprias domos sunt reversi — — — Constituerunt *Canesios* idest *Balinos*, qui justitiam facerent, et eis equos, animalia, arma, xenia, et vestimenta utilia procurarent. Et sic procurator meus de istis dominus erat unus et paene mille villas regebat, et erant Canesii fere centum.

Pacem habebamus ac fora, justaque justitia uni cuique servabatur — — — Conveniebant Canesii paene qualibet septimana.» Szomorú, hogy a szolgaság igájába csakhamar nagyon is beletalálták magukat, mert tovább már ezt olvasuk: »Quadam vice praeceperunt omnes Canesii in mandatis, ut de certis villis viri et mulieres puerique simul cum muneribus in eorum praesentiam venirent, — — — muneribus receptis omnes praesentantes in quendam vallem duxerunt, enormiterque spoliatos et denudatos ibidem interfecerunt.« (Rogerii canonici varadiensis Carmen miserabile. Cap. XXXV.) Nem cshetik ezen tekintet alá azon 300 főúri hölgy, a kik Esztergom vára ostromakor a váron kívül egy palotában künnrekedtek: »Et cum capi et interfici deberent, ad audientiam magni principis appellaverunt, omnes itaqua sunt, fere trecentae extra civitatem ad principem adductae, quae pro munere petierunt, ut eas vitae sub dominio conservaret.« De hasztalanul, mert a fővezér »iratus pro eo quod nihil lucrati fuerant, praecepit, ut receptis spoliis earum, capite truncarentur, quod subito factum est.« (Caput XL.) De ezen hóhéri tisztet bizonyára nem jószántukból, hanem kényszerítésből teljesíték mind ezek, mind a mordvák, — ugyanis egy magyar püspöknek az azon korbéli párisi püspökhöz írott levelében ezt olvassuk: »Quocumque modo intrant terram, interficiunt habitatores terrae, praeter parvulos, quibus *Zingiton*, qui est Dominus eorum, (qui interpretatur Rex regum) lignum suum (bélyegét) imponit comburendo in facie ipsorum — — — Nova de ipsis audire non possumus, quia praecedunt eos quaedam gentes, quae Mordvani vocantur, qui interficiunt omnes homines indifferenter et nullus de eis audet calceare pedes suos donec interficiat hominem.« (Matthaei parisiensis historia major una cum libro Additamentorum. Londoni 1684. 2.) Ez tehát rendszer s a mongol hadsereg olyatén kiegészítési módja volt, — mint később ugyanezt a törököknél is találjuk, a kik a jancsárokat szintén elszedett keresztyén gyermekekből állították. — Lehet, hogy ha őseink is úgy mint a mordvák, oroszok, és az ország szélén lakó németek, a kik mind soraikban harczoltak, meghódoltak volna, mint szövetségesek megkiméltettek, és hasz-

náltattak volna, mint amazok harczy tölteléknek, a mit ma ágyutölteléknek hívunk, — de ilyesmiről mélyen hallgat minden történelmi kutfő.

Igy nyer a Pannonia megvételeét tárgyazó ének egy mordva monda által nevezetes fölvilágosítást, — ugyanis ebből azt látjuk, hogy a föld és fővény-ajándék valamint nálok, úgy őseinknél is az önkénytes alattvalói megadás jelképe volt, s az ősi szokás figyelmen kívül hagyása miatt még szabadon egyezkedő felek között is könnyen pórul járhatott a vigyázatlan fél, — s ez történt nálunk Szvatoplukkal, ott pedig ő velük magukkal. Egyébiránt a jelképes átadás, mint tudjuk, egész 1848-ig folyvást szerepelt a nemesi birtokbevallások, s illetőleg iktatásoknál is.

Épen ily világot vet a magyar alkotmány ősrégiségére, s még az őskorba felnyúltára az Abrámkáról szóló monda, melyben midőn a népfőnököt az orosz vezér megadásra szólítja fel, ez azt feleli vissza, hogy ő népének nem ura, hanem csak feje, előbb össze kell hívnia az egész népet s az fog majd határozni.

Meglehető világos feleletet nyerhetünk továbbá az e közleményben találtató adatokból arra nézve, hogyan történhetett az meg, hogy a magyarok őshazájának ama tájakon se nyoma, se emlékezete. — Ugyanis ama rengeteg orosz birodalom, melyhez terjedelemre nézve hasonlót a világ még nem látott, az előtt önálló fejedelemségek, chásnágok, királyságok s ezek népeinek százankint való beolvadásából alakult, melyben ezek csak úgy felszívódtak, mint a hogy felszívják a rovarokból táplálkozó növények azon apró élő lényeket, melyeket végzetők közelökbe hajtott, s ime így szívódtak fel a magyarság ott maradott végső maradványai is valószínűleg előbb a tatár elembe, — ez pedig beolvadt az orosz birodalomba, s a mordva népnek a létért való küzdelemben kifejtett erőfeszítéseit csak akkor méltányolhatjuk igazán, ha fontolóra vesszük, hogy míg a legtöbb rokon nép nyomtalanul elenyészett, addig ezek meghódítására nem kevesb mint egy ezredév kívántatott, s még ma is, mikor már nincsenek, tudni akarják, hogy . . . még vannak, habár ma már e tudat nem igen sokkal több . . . passiva resistenciá-

nál. Ha e nép oly szerencsés lehetett volna, addig míg késő nem volt, keresztyénné lehetni, mire lehetett volna képes egy oly szívós kitartású nép, melyhez hasonlót a világtörténelemben hasztalanul keresünk? valóban az atyafiségért nem lehet okunk sirulni.

Ki ne ismerné az európai tudós világnak (fájdalom, ma már nálunk is nagyobb s nagyobb tért foglalni kezdő) elfogultságát, mely oly igen szereti az árja népeket egekig magasztalni, más minden többi népfajt pedig magánál fajbelileg csekélyebbnek, elmebeli tehetségre nézve magánál alantabb fokon állónak tartani. Itt némileg az orosz képez kivételt azon egyszerű oknál fogva, hogy a vérkeverés, keresztezés e roppant birodalomban egyidejű magának a birodalomnak keletkezésével, ez aztán azt eredményezte, hogy — s ezt az orosz nemzetnek becsületére kell fölemlítenem — a hosszas összeszokás és vérségi kötelékek folytán soha sem tudott bennök, — értvén itt természetesen csak a legyőzötteket, — mást mint magához hasonló embertársakat látni, a mi egy oly valódi nagy embernek, mint a mordva születésű Nikon patriarchának, az orosz vallás reformátorának (atyja keresztelt mordva pór ember volt) a császári méltóság után a legmagasb méltóságra, az egész orosz egyháznak fejévé emeltetésében legsúlyosb kifejezését találta. Ez nem gátolta az orosz abban, hogy durva, nyers, vad erkölceihez képest hadjárataiban ellenségeihez magát ilyennek és nem másnak mutassa, de ha a német lovagoknak az eszthek irányában követett gyalázatos perfidiáját, kapzsiságát mind e kegyetlenségekkel összehasonlítjuk: az oroszok mégis embereknek, a német lovagok pedig nem-embereknek kell hogy az elfogulatlan ítélő előtt föltűnjenek.

Hajdanában — így regélik az oroszok, illetőleg eloroszosodott mordvaiak, — élt volt az Óka folyam torkolatánál, ott a hol most Nisegorod városa van, egy hirneves és hatalmas Sólyom (Szokol) nevű mordvai. Ennek vala egy szintoly hatalmas és híres Csalogány nevű barátja. Sólyomnak tizen-nyolcz felesége volt, kik neki hetven fiat szültek. Együtt

laknak vala mindnyájan, nyájaikat őrizvén, nappal a nyájakat a bércezen legeltetik vala, este pedig az Óka partjain itatgaták. Egy ottani barlangban lakik vala egy Harkály nevű táltos, ő is mordvai és Csalogánynak jó barátja. Solyom megkérdezé Harkályt az ő hetven fia sorsa iránt. Harkály tehát ezt jósolá :

»Mig gyermekeid egymás közt békességben, egyességben élnek, addig e tájak az övéik lesznek. De ha viszálnodni fognak, az orosz hatalma alá jutnak. Az oroszok akkor az Óka torkánál erős kővárost építenek, melyet az ellenség nem fog elvehetni tőlök.«

A mint Harkály e jóslatot elmondotta, Solyomtól tisztességes temetséget kére. És a táltos igen öreg korban meg is hala. Solyom a meghalt táltost az Óka torka melletti hegyen temeté el, s innen viselik nevöket a Harkály-hegyek, melyekre Nišegorod városa építve van, mind e mai napiglan.

Majd azután Solyom is meghala, lelkére kötven halálos ágyán fiainak a békességet és egyességet. S az ő emlékeztére van a Solyomhegy is Nišegorodban. Solyom fiai tehát békességben élnek vala egymás között, de azután nagyon elszaporodának s villongani kezdének egymás között.

Ekkor a táltos jóslata beteljesedett. Egy Boholjubszki Antero nevű orosz szent fejedelem elüzte a nemzetséget az Óka torkától, egy másik György nevű szent fejedelem pedig Nišegorod kulcsos várost alapította. Annak, hogy a mordvaiak utoljára csakugyan elvesztették a szabadságukat, a rege szerint az akkori legifjabb nemzedék engedetlensége volt az oka.

Az oroszoknak a Mordva földhöz való jogát a Terjukhá-nok, kik nyelvöket napról napra jobban feledik, orosz dalban így magyaráztatják :

Hegyeken rég' a Harkályhegyeken,
Istenének szolgál Mordva,
Föld-anyához kelet felé hajladozva ;
Uton a Murza, a moszkvai czár a Volga hátán,
Volga hátán, szirtes síkján,
Monda Murza a népének :
»Szolgáim, ti hűségesek,
Hűségesek s megbízhatók !

Szemlélnétek, néznétek meg
 Ama Harkályhegyeken ott
 Az a nyires, miért izeg,
 Miért izeg, miért mozog
 Anyaföldhöz mért hajladoz ?
 Eredjete hű szolgálaim,
 Hű cselédim nézzétek meg
 Az a nyires miért izeg,
 Miért izeg, miért mozog,
 Anya-földhöz mért hajladoz ?«

Mennek a szolgák s meglekintik,
 Látják a szolgák: Harkályhegyen
 Fejér mezben ott áll Mordva,
 Áll s Istenét kéri, áldja
 Kelet felé Földanyához hajladoz.

Oszt' a szolgák hogy megjöttek,
 Murzának mélyen köszöntek
 S moszkvai cázához így szólának:

»Ám ott nem a nyires izeg,
 Nem az izeg, nem az mozog,
 Anyaföldhöz nem az hajlong, —
 Istenének szolgál Mordva
 Földanyához kelet felé hajladozva.«
 Kérdi a murza, a moszkvai cázá s mond:
 »Vajon körben minek állnak,
 Azután mivel szolgálnak ?«
 Felelének a hű szolgák:
 »Sorban állnak a nagy csebrek,
 Édes nedvvel színig teltek,
 Kezeikben nagy kanalak,
 Nagy kanalak, hatalmasak,
 Kenyér és só a földön áll
 Ételnemük ösztörükről csüggnek alá.
 Űstben víz forr s habokat vet,
 Tulkait főzi bennök a Jambed.«

Moszkvai cázá, a murza imigy szól:
 »Hű szolgálaim eredjete,
 Hű cselédim hirt vinnetek,
 Imádkozó Mordvának mondjátok meg:
 »Tonna arany a tiétek
 S tonna ezüst áldozó népek.«

A hű szolgák elmenének
 S a murza adományát megvívék a népnek,
 Az emberek az aranyat, ezüstöt elfogadák,
 A szolgákat mézitalal itatgaták.

A szolgák hogy megjöttek
 Murzának ily hirt töttek :
 »Vendégeltek, itattanak
 Ét-itallal tartottanak.«

A mordvaiak murza pénzét elfogadák,
 Áldomás után tanakodva fontolgták :
 »A murzának vajh mit adjunk
 Moszkva csárjának minő javunk ?
 Mézet, kenyeret, sőt vevének
 S hogy telvék a nagy edények
 Vinni adák gyerekeknek ;
 A gyerekek elfáradván, megpihenének.
 S kenyeret, sőt, mézet mindent megevének.
 »Az öregek nem tudják meg« így szólának
 S a tálakba földet s sárga fővenyt rakának ;
 Azután elindulának
 S vivék a murzának, Moszkva csárjának.
 Murza a földet s fővenyt nagy tisztességgel fogadja,
 Magára keresztet hány s Istenét magasztalja :
 »Hála Isten neked czárnak
 Hogy kezembe adad Mordvát.«
 Uton a murza a Volga hátán,
 Volga hátán, szirtes síkján,
 Marok földet kézzel doba
 S ott vásárhelyt alapíta,
 Ujjaival fővenyt szóra
 S egy falut támaszta oda.

Ez a monda, mely mintegy igazolni akarja az orosz uralmát a mordvaiak fölött midőn amaz engedetlen gyerekekkel a barátsági ajándékokat földdé s fővenynyé, azaz az alattvalóság jelvényeivé változtattatja, kétségtelenül régi eredetű, habár a dalba nyilván újabb, kegyetlen Iván korabeli emlékek vegyültek.

Végezetre azt, hogy miként foglalták el az oroszok az Oka torkolatát, így adja elő az orosz nyelven fönmaradt monda:

A KisKudma, Gorbatova környékéről jöve az Oka torkolatától valamivel keletebbre szakad dél felől a Volgába. A Kudma mögül régenten egy Abrámka nevű mordvai jött az Oka torkához, és a rengeteg erdő borította Harkályhegyen telepedett meg. Tizennégy fia és 3 leánya volt neki. Azon a tájon, a hol most az érseki udvar van Nišegorodban,

Ábrámka tizenhét telket alapított. A telep neve Abramova volt. És Ábrámka a szomszéd környékbeli mordvaiak vagyis Terjukhánoknak választott Pankkájok vagyis főnökük volt. Midőn az oroszok legelső hadjáratukat készítgették a mordvaiak ellen, Ábrámka is készült a maga falvával, melynek akkoron ötszáz embere volt. Bekerítettette sánczczal és bástyákkal a városát. Ellátta a várat két kapuval, egyik a bástya déli részén széles és tölgyfa kapu volt. Ezt megtöltötte földdel. A másik a vár éjszaki oldalán, titkos kapu volt, melyen a Volgáról vizet hordtak vala.

Az oroszok Ábrámka várához tizennégy ezeren jöttek, s elkezdék őt megadásra szólítani fel:

»Eredj az Oka torkától, és fizess adót a fejedelmünknek.«

»Én a mordvaiaknak nem vagyok fejedelmök, válaszolá Ábrámka, hanem csak választott főnökük (pankka) ¹⁾. A mordvaiak nem kötelesek nekem engedelmeskedni. Hanem összehívom az egész mordva nemzetet, s megkísértem rábeszélni, rábírní egész Mordvát, hogy adják magokat az orosz fejedelem alá. Csak négy évet engedj nekem.«

»Négy évet nem adok neked, felele az orosz murza, hanem adok négy napi időt.«

Ebbe Ábrámka beleegyezett, a legközelebbi mordvaiakhoz tudósítást küldött s két éj lefolyta alatt a vár titkos kapuján át ötezer mordvai gyűlt össze. Negyedik napon Ábrámka kinyitatta a földdel megtöltött kaput, s azon rohantak ki a mordvaiak az orosz hadseregbe. De a számos oroszok győztek, elfoglalták a várat, felgyújtották, szétrontották. A lakosok vagy legyilkoltattak, vagy fogságba vitet-

¹⁾ Hogy a felfogás ősainknél ugyanez volt folyvást és még magának az uralkodónak sem ismertetett soha el a joga: az ország sorsáról önkényileg határozni s különösen fiörökösök nem létében akár utódot nevezni, akár ezen esetre a szomszéd országok uralkodóival ez iránt szerződésre lépni, — ezt a magyar történelemnek csak némileg ismerője jól tudja, — de érdekes tudnunk, hogy ez így volt nemcsak ősainknél, hanem minden közel rokon népnél, a milyen volt az akkor, még mikor ősaink régi hazájukban laktak, még a független szomszéd mordva nemzet is.

tek. Abrámka maga is elesett az ütközetben. Az oroszok valamivel feljebb építették a várukat az Oka mellékén arra a tájra, a hol most Nišegorod városának átellenében a Vársárhidja ¹⁾ van.

Midőn a mordvaiak megértették, minő halál érte Abrámkát, s hogy az oroszok mind a várost, mind az Oka tor-kát elfoglalták, igen felgerjedének és hatezer mordva harc-zos tüstént összegyűlt főnökük halálának meghoszulására, az oroszoknak pedig hazájukból leendő kiűzésére. Az oroszok akkor csak ezeren voltak. Midőn ezek meghallották, hogy a mordvaiak jönnek, eléjük lovaglának, s az Oka szájához tiz versztre Arszamasz felé találkozásának velök Stjerbinka és Ujfalu vidékén. A csata támada úgy lehet az ottani síkon, melyet a nép a *mordvaiak csontjainak*, vagyis *temetőjének* nevez. Az oroszok a mordvaiak haderején áttörve Berezo-poljén keresztül Vladimirba siettek. A mordvaiak, kik gya-log voltak, nem érhették utól a futamodó oroszokat. Az orosz nagyfejedelem ezekről értesülvén, maga ment Mordvába, a mordvaiak legközelebbi területeit elfoglalta és — Nišegorod városát alapította.

Igy regélik az egymással részben homlokegyenest ellen-kező mondák az oroszoknak a Mordvaföldre lett betolakodá-sát. Ezek szerint a mordva néptörzs idáig egészen önálló nemzet volt. Ugyanezt bizonyítja még egy másik monda, mely így adja elő a dolgot:

Vala oly idő, midőn a mordva nép szabad szomszéd népül él vala az oroszok mellett. Az oroszok vágyni kezdtek a Mordvaföldre s a mordvaiak fejedelmétől vagy uralkodójá-tól barátság, jó szomszédság kedvéért csak annyi földet kér-tek, a mennyit be lehetne keríteni egy emberi fő körül né-

¹⁾ A szuszdali fejedelmeknek ez vala az első erődítésük az ugy-nevezett »régi város.« 1492-ből van egy tudósítás, hogy a hegy, melyre építve volt, a folyóba omlott, a mikoron 150 polgár háznépestől, nyájastul oda vészett. Древняя Россійская Библиотека XVII. 82. Ugyanezen tudósítás szerint a fejedelmek az e vidéki erdőségekből kiűz-ték a mordvaiakat, országukat elfoglalták s oroszokkal népesítették be. Az Abrámka erődjének maradványait még a XVII-ik században az érsek udvarán lehetett látni.

hányszor körültekert kender zsinórral. A szomszéd kérésébe bele is nyugodott a mordvaiak fejedelme. Most tehát az orosz a népéből egy szálás embert választott ki s ennek roppant feje körül oly véghetetlen hosszú zsinórt tekert, hogy a fejéből egész hegy lett, s a letekert zsinórral egész Mordvaországot körül lehetett venni. Későn vette észre Mordva uralkodója a szomszédja csalárdságát, »tengerre ment« és önként megvált az országtól.

E monda emlékeztet a Karthágó alapíttatásáról szóló mondára, de hasonlót regélnek a syrjänek is Moszkvának az egykori syrjän fejedelem földjén lett alapíttatásáról. E városnak a neve *Mösskua* az ő nyelvökön tehénbőrt jelent. Mint Karthágó alapítói a magok idejében, úgy az oroszok is annyi földet kértek, mennyit egy tehénbőr befoghat, azután a tehénbőrt vékony szíjjá felszabták, mely elegendő volt egy egész város építéséhez szükséges terület körülvételére. E mondát talán valami írástudó syrjän köthette össze a város nevével.

Ámbár a mordvaiak önállósága mind az előadott regéből, mind a történelemből is bizonyosnak látszik, mindazáltal nem hiányzanak okok azon vélelemre, hogy utóbbi időkben a bolgár nemzettel némi szövetségi viszonyban éltek, és így a bolgár uralom némi ráhatása alatt állottak. E tárgyat az e hatalom ügyeibe való mélyebb bepillantás világíthatná meg jobban, erre azonban ezuttal nem vállalkozhatunk. Csakis néhány vonatkozással akarunk lenni ez irányban.

Már 968-ban tudják arab kutforrások, hogy az oroszok pusztító hadjáratot tettek Bolgárországba, a mikor Bolgár városa is elpusztított a bolgár kereskedelem roppant kárára. A másik hadi vállalatot Vladimir tette 985. évben. De a dolgok csakhamar más fordulatot vettek. Ugyanis 986-ban Bolgárországból követek érkeztek Kiewbe Vladimir nagyhercegnek a mohamed hit elfogadásának sürgetése végett. Az 1006-ban kötött békekötés értelmében megengedték a bolgároknak a kereskedés a Volga és Oka partjain fekvő orosz városokban, s ez időtől fogva gyakran tettek rabló hadjáratokat Rezan, Szuszdal és Rosztova hercegségekbe, hadi foglyokat hurczolván el magukkal s 1088-ban Murom

városát is elfoglalták az Oka nyugati partján. Muromban ugyan már 1095-ben orosz uralkodókat találunk, de ezek a hódító és pusztító hadjáratok Mordvaország egyik felén nemzetünk szerint korántsem történhettek volna oly gyakran, hahogy a közöttük való viszony teljesen baráti lesz vala. A történelem a Burtasszok szereplése utáni időkből sem tartotta fel semmi nyomát az e szomszéd nemzetek közötti egyenetlenkedésnek. Ellenkezőleg vélni lehet, hogy e hadjáratokban a mordvaiak is részesek voltak.

Minő arányban hatott a bolgár szomszéd hatalom a mordvaiakra, az oly terjedelmes kérdés, hogy az erre lehető felelet e helyütt szóba sem jöhet. Lehetséges, hogy a soknejűség, melyről a most előadott monda regélt, Bolgárországból származott át a tehetős mordvaiak szokásaiba. Pogány vallásukat azonban, mint tüstént látni fogjuk, megtartották és tartják vala mind e napig.

A mordvaiak nemzeti függetlenségét, de egyszersmind a bolgárokkal való hűséges szövetségüket az orosz évkönyvek is igazolni látszanak, melyek hol sajátképen ő rólok, hol a bolgárok nevezete alatt szólnak rólok, avagy egyenesen a bolgárokhoz tartozóknak tartják őket.

Az oroszok emlékezetben maradt első hadjárata a mordvaiak ellen 1103-ban történt. Az elbeszélés sajnos, hogy igen rövid, mint szokott rendesen lenni, mikor az oroszok vereséget szenvedtek. Említett évben — mondják az évkönyvek — hadakozott Szvätoszlavitš Jaroszláv a mordvaiakkal, de marczius 4-én megveretett.

A bolgár hadjáratok által az Oroszország azon korbéli keleti határain előidézett nyugtalanság végre az oroszokat erélyesb hadjáratok intézésére serkenté ezen ő ellenségeik ellen. E hadjáratok intézői egyike volt Boholjubszkói Andrei. Az 1173. év telén — így regélik az évkönyvek — mind Andrei fejedelem, mind Murom és Rezan fejedelmei fiaikat hadi utra küldötték a bolgárok ellen. A téli viharos időjárás e hadjáratot igen veszélyessé tévé. Msztiszláv tehát ugy látzik a nem elég világos előadás szerint, hadsergét hátrahagyta és hadvezérével előre utazott. Az oka torkolatánál találkozott a Murom- és Rezánból jött hadcsapatokkal, de a

maga hadcsapatáról két hétig nem hallott semmit. És a csapatvezér Šidiszlavitš Borisz a pogányok területére utazott, s ott elfoglalt hat falut és hét várost, a férfiakat kardra hánván, a nőket és gyermekeket pedig foglyul ejtvén. Midőn a bolgárok megtudták, hogy Msztiszlav oly kevés sereggel érkezett, s ez magával foglyokat is szállit, összegyűjtének 6,000 embert, s az oroszokat 20 versztnyire visszaűzék, de utól nem érhatték. »Az egész hadcsapatot pedig elbocsátá Msztiszlav magától.« Az évkönyv ez előadást azon fohászkodással végzi, hogy az isten távoztassa el tőlök a pogányokat, a keresztyéneket pedig kezével oltalmazza. E hadjárat tehát valami nagy dicsőséggel nem végződött.

Azonnal meg fogjuk látni, hogy az Oka torkolata még ez idő tájban a mordvaiak kezében volt. Az itt említett pogány terület nyilván Mordvaországra czéloz, a honnan a mordvai, nem pedig a bolgár hadsereg űzte ki az oroszokat, mert oly mélyen délre, mint Bolgárország, ama csekély hadcsapat télnék idején nem merészelt volna behatolni derék hadtest nélkül. Lehet, hogy az Abramka halálát követett torló hadjáratról szóló monda ezen eseményre vonatkozik.

Nagyobb szerencsével intézett Jurivitš Vszewolod nagy fejedelem 1182-ben egy hadjáratot a bolgárok ellen. Ő egész az »Ezüst bolgárok nagy városáig Bolgárig nyomult elő« és megrohanása szerencsés volt, mondják az évkönyvek: Ő maga a gyalogsággal Wolgán, Okán és Kläsmán vízi uton tért meg Vladimírbe, a lovasságot pedig száraz földi uton Mordvaországon át küldötte haza. A lovasság, mondja s mintegy természetesnek találja egy orosz történész Tatisztšv, utjában egy sereg mordva falut elpusztított. Négy évvel később erre 1186-ban Vszewolod ismét hadjáratot intézett Bolgárország ellen, Volga hosszant Gorodetzből hajókon indulván, mely ma egy a Volga balpartján lévő falu, Nišgorodon felül mintegy 48 versztnyire. Ez utjából zsákmánynyal tére meg.

Az egyenetlenség, mely Vszewolod halála után a fiai közt támadt, darab időre megszakítá az oroszok hadjárait. Mindazáltal úgy látszik, mintha Rüsan felül némely támadások tétettek volna Mordvaország délnyugoti csucsára a Mokša folyó partjain. Ugyanis az évkönyv, azt mondja, hogy 1209-

ben Andrejevitš Matvei rjžani ezred parancsnokot agyonverték Kadomban, ez pedig mordva területen fekvő város.

Egyébiránt történelmi kútfők ezen időtájban ismét beszélni kezdenek a bolgároknak orosz területre tett berohanásaikról. 1192-ben ugyan ők pusztító hadjáratot intézének Usztjug-ba, Usztjug városát, 1217, mint az évkönyvek beszélnek, csalárdsággal elfoglalák, mely a mai helyére a Dvina folyó mellett a Jug torkolatánál 1212-ben alapított, sőt még Unsat is szorongaták, ámbár hiában. Ezen hódításaik nyilván nem valának tartós természetűek, de még fél évszáz mulva is bolgár adószedők járnak vala eme vidékeken.

Alig szünt meg az egyenetlenkedés az orosz uralkodó családban, s már 1220-ban az előbbieknél még hatalmasabban hadjárat volt készülöben a bolgárok ellen. A Vsevolodovitsch György nagy fejedelem seregei az Oka torkolatához, a testvére Pereszlavszky Jároszlávái pedig a Káma forrásaihoz gyülekeznek vala. Az oroszok azután mind a Volgán, mind a Káman Bolgárországba tódulának. Az évkönyvek csak annyit említenek, hogy a bolgárok ellen intézett valamennyi hadjáratok közül ez volt a legszerencsésb és zsákmányban leggazdagabb.

E hadjáratnak a bolgárokra nézve vészthozó voltát megítélhetjük onnan is, hogy már a következő télen követeket küldöttek Vladimirba békét kérni. Ebbe azonban a nagy fejedelem nem egyezett, hanem követte a hadserget Gorodetzbe, önmaga akarván intézni a zsákmányoló hadat a bolgárok ellen. Gorodetzbe vivő útjában újabb bolgár követeket talála. Ezek kérését sem hallgatá meg. De midőn Gorodetzben végre a harmadik követség is gazdag ajándékokkal ellátva megérkezett, a nagy fejedelem belenyugodott a békekötésbe. De ezen részekén nyerendő erős állás végett Gorodetzből az Oka torkolatához utazott, elüzé onnan a mordvaiakat s Nišgorod városát alapítá.

E város alapításával állíták fel az oroszok Mordvaország délnyugoti csucán uralmuk határoszlopát. Most már a mordvaiaknak hatalmuk alá vetéséről kezdenek vala gondolkozni. Majd minden évben berontának az orosz hadcsapatok Mordvaországba, falvaikat elpusztítván, felgyújtogatván, bevetett földeiket pedig feléltetvén.

Kadom városa közelében a Moša jobb partján, a hol most Purgaszova ez idő szerint még mordva falu áll, él vala ez időtájban egy Purgasz nevű mordva fejedelem vagyis pank. 1228-ban midőn maga Jurij (György) nagyherczeg Jaroszlav testvérével, és unokaöccseivel Rosztovszkoi Konsztantin fiaival a Nišenovgorod felőli mordva földre betört, szövetségese, a Muromi fejedelem Davidovits Jurij, télen a Purgasz kerületeire ronta s elpusztítá azokat. A mordvai lakosság az erdőkbe fut vala, és erődítéseiben huzá meg magát. A kik pedig az orosz sereg elől el nem futhattak, az ellenség kardja emészté meg.

Most a mordvai fejedelmek hadsergeikkel Purgasz köré gyülekezének s a következő évben az ő vezetése alatt az oroszok deréktanyája Nišegorod ellen támadást intézének. Azonban az őrség erélyes védelme a Purgász serge erőfeszítéseit sikertelenné tévé. Tömerdek veszteség szenvedése után a mordvaiak haza tértek. A mordvaiak között azonban már most vélemény-különbségek támadtak. Volt egy mordvai fejedelem, a kit az oroszoknak sikerült a keresztyén hitre téríteni, s a nagyfejedelem részére hűségi-esküt tétetni véle. Neve Pureš György volt. Ez a Nišegorodból visszatérő földieit álnokul megtámadta és a végső csapást mérte reájok. Purgász is alig tudott nagynehezen menekülni, azt azonban a Poloveczok (palócz?) segélyével legyőzte és Purgasz egész népét megsemmisítette. De csakhamar elközelge mind Mordva- mind Oroszországra egy oly ellenség, mely elég hatalmas volt mindkettőt hatalma alá hajtani. 1236. évben érte Mordva- és Bolgárországot az első tatárpusztítás. A következő évek folytán Oroszországon vonult át az ő vérengző áradatak; ezután a vérengzőn nyugotnak fordult egész Szilézia és Magyarországra elhatván. E nyugoti hadjáratra a tatárok magokkal vitték a Mordvaországból a Moksákat is, s úgy mondatik, hogy a népség legnagyobb része valamint parancsnokuk is oda veszett ez utra. Midőn a vérengző tatár csapatok 1242-ben nyugoti utjokról megtértenek, jó részök ismét éjszának fordula, s úgy mondatik, hogy Mordva- és Bolgárországon át egész a Jegestengerig nyomula.

A mongol uralom idejében a mordvaiak előbbi életmód-

jukat folytatják vala, rengeteg erdeikben vadásztatnak vala, erdeik belsejében tett irtásaikon s tisztásaikon földművelést üznek vala, vagy pedig a méhészetet gyakorolják vala élet-nemül. A tatároknak — így beszéli Melmikov — a mordvaiak erdei vadak bőreit, méhsört és vadász söllymokat szolgáltatnak; a khánok hadsergében pedig mordvai harcosok szolgálnak vala. A tatár uralom tehát még most kezdetben a mordvaikra valami szerfölött terhes nem igen lehetett. De állapotuk még ugyanazon évszáz vége felé rosszabbra fordult. 1288. évben Elartei Temir fia tatár khán a mordvaiak országába betört, kifosztván azt és elpusztítván.

De csak a következő század közepe táján támad a mordvaiakra ama vas-korszak, mely nemzetlétüket végenyészetbe döntötte.

Ez időtájban tette át Wasziljevics Konstantin Szuzdali nagyfejedelem uralkodószerékét amaz, a mordva föld délnyugoti csúcsán alapított Nišegorod városába, a mordvaikat az Oka, Volga és Kudma partjairól vagy a Terjuševoi erdőségekre, vagy még távolabbra üzván, üresen hagyott falvaikat pedig orosz gyarmatosokkal telepítván be, a kiket is adómentességgel különböző fejedelemségekből a mordvaiak odahagyott szántóföldjei miveltetésére oda édesgetett. »Ő dicsőséggel és rettenettel uralkodik vala« — mondja Konstantinról az évkönyv — megoltalmazván országát a tatárok és más hatalmas uralkodók ellen.« Ennek az erős karu uralkodónak oltalma alá mohón futamodának az oroszok mindenfelől, a hol akár a tatárok garázdálkodása, akár a szomszéd fejedelmek egyenetlenségei a helyzetet veszélyessé tevék.

Ekkép az első lépés meg vala téve Mordvaország eloroszosítására. A szorongatott erzáiek rengeteg erdőikbe húzódnak, erdőtéseiket ott készítgetván, s midőn az oroszok az ő területökre sarcz adószedés végett betörttek, magától értetik, hogy a vérengző csatázás folyton folyvást tart vala. Elkeseredésök a közben a tetőpontot elérte, s midőn a tatár sereg az oroszok területeire behatoltak, a mordvaiak kész kalauzaik valának, erdeik titkos ösvényein együtt fosztogatván a vérengző tatárokkal az orosz telepeket.

1377. évben mind Alabug, mind a többi mordvai feje-

delmek követik vala a tatárokat ebben a hadjáratukban. A szövetségesek, titkos utjaikon érkezve, a Piána partján rohannának meg egy nišegorodi hadcsapatot, s szétverék, Nišegorodot pedig elpusztíták. A tatárok aztán visszatérének, a mordvaiak pedig a Volga partjain megtelepült orosz faluk pusztítására indulának.

Nyomban következett erre az oroszok boszuja, melyhez iszonyatosságra hasonlót a történelemben alig találni. A boszuálló had parancsnoka Gorodetzki Borisz vala. Ennek sikerült Alabugot és a többi mordvai fejedelmeket lesből fogásba ejteni. Egyszerűen a Pianába fojtatá őket. Hasonló sors érte a többi mordvai főnököket is, de a valódi megtorló hadjárat csak a következő télen intéztetett ellenök. A Donszko-i küldötte moszkvai hadsereg segítségével Mordvaország kifosztaték, földdel egyenlővé téteték, a téli tanyák lerontának, s Nišegorodba számtalan sereg mordvai fogoly hurczoltaték el. A zsákmány felosztása után a foglyok a Volga jegére vitetnek vala s ott részint vérebekkel szaggattatnak vala szét, részint más bős kinzásnemekkel halálra gyötörtetének.*)

A szóban lévő XVI-ik század közepe táján a mokšaiak is részökről tatár uralom és ráhatás alá jutának. Ugyanis a hordákban támadott egyenetlenség idején a beszdešai murza Tagai a mordvaiakat a mostani Penza kormányzóságban hatalma alá hajtá. Fővárosául Narovtša városát megerősíté, s így támada aztán a narovtsatai Horda, melynek valódi népessége mordva volt.

De már ezelőtt alapított volt egy a Nagy hordából kivált telepítő: a Širinszko-i Bahmet nevű fejedelem fija Huszeinova még egy másik mokša fejedelemséget a Moksa és Tszna folyók mellékén 1298-ban. Husszeinova fija Beklemi-sziš pedig már keresztyénné lön és a keresztségben Mihály nevet nyert. Ő vala az úgynevezett Mesztšerai hercegek ős-atyja, a kik az e vidéki mordvaiakon egész 1380-ig uralkod-

*) VI-ik Kelemen pápának 1351. az upszalai érsekhez írott levele szerint ugyancsak az oroszok vérebekkel tépték szét a Maunu király alatt megkeresztelkedett karjalaiakat és inkerieket (Ingermannland). *Turgenevius Historica Russiae Monumenta ex ant. exter. Gentium Archivis et Bibl. deprompta I. Petropoli 1841. 115. l.*

nak vala, a mikoron Beklemiszis unokájának a fija Ykovits Sándor vagy máskép Jurjevitš a Tszna folyó keleti oldalán lakó mordvaiakat Donszkoj Demeternek engedé át. A Meszt šera vidéke azonban még kegyetlen Iván idejében is mordvai nyelvű vala.

E két nagyobbserű fejedelemségeken kívül találkoznak vala még a mordva földön köröskörül több apróbb fejedelemségek, melyekben vagy mordvai, vagy utóbb érkezett tatár fejedelmek uralkodnak vala. Minő mértékben függtek ezek ez idő szerint a Nagy hordá-tól, bajos szigoruan megmondani, hanem a Nagy horda felbomlta után függetleneknek találjuk őket. A XV. és XVII. századbéli későbbi írott okiratokban gyakrabban tétetik említés tatár és mordvai murzákról, a kik a moszkvai czárok hadseregében szolgáltak vala. A most említett századok folytán ezek nyilván mind felvették a keresztséget, s utóbb részben mint földbirtokosokat találjuk őket. Utódaik kezeiben e földbirtokok annyira megoszlottak, hogy sokan az ily hercegi név tulajdonosai közül, közöttük néhány tagja az említett Jedelev nemzetségnek is, elszegényedve az eke szarvához nyultak. De azért ezek a mordvai, és illetőleg mordvai-tatár hercegek folyvást viselik vala hercegi czimöket, sőt még a kormány hivatalos irataiban is »*öfensége*« (sijatelstvo) czimen említettnek, holott ehhez írásbeli kiváltsága egyiknek se volt. A mint a keresztyénséget elfogadták, megválnak egyszersmind nyelvök- és nemzetiségöktől is. Melnikor 55 ily hercegi nemzetséget számlál el Jambova, Nišegorod, Penza, Szimbirszk és Kazán kormányzóságokban. E hercegek vagy mint földbirtokosok vagy mint egyszerű földmivelők éldegélnek, s örökségeik elaprózódván, egész falvak népességét magokban foglalják, hercegi czimöket folyvást megtartván. Melyek e nemzetségekből mordvaiak, melyek tatár eredetűek, *-in*, *-ev* és *-ov* végzetekkel eloroszosított nevicből bajos kivenni. Csupán a Šugurov-ok, Szmilenev-ek és Jedelev-ekről tudatik biztosan, hogy mordvai származásuk.

De térjünk már vissza elbeszélésünkhöz, s lássuk minő kísérleteket tett a mordvai néptörzs nemzetisége védelmére?

Ugyanakkor, mikor Vasziljevitš Iván Kazánt meghó-

ditotta, Mordvaország is Oroszország uralma alá esék végképen. Látók előbb, hogy a mordvaiaknak több fejedelemségekre való oszlottságuk miatt hiányzik vala azon államközéppont, mely őket egyetértő erélyes ellenvédelemre egyesíthette volna. Érezhetően gyöngíti vala ellenállási képességeket a mesztserai területnek moszkvai uralom alá jutása, valamint a Nišegorodi orosz uralom is.

Iván cárnak kazáni hadjáratában 1552-ben hadseregében már a Jemnikovai herczeg Jenikäjev mordvai földieivel együtt részt vön. Az országukon átutazott czárok útját, úgy látszik, hogy a mordvaiak nem merték ellenezni. Így az Arzamaszk kerületbeli Abramova helységbeliek úgy regéli hogy a Kavlei hágón a czár elé öt mordvai küldetett, a kik neki mordvai szokás szerint földet s fővényt, és orosz szokás szerint kenyeret és sőt vittek, mely küldeményeket a czár kegyesen fogadott. Midőn Iván a nišegorodi és szimbirszki megyéken utazott át, a környékbeli mordvaiak különböző helyeken — hasonlólag így beszélnek — a czárt alázattal fogadák, edényekben földet és fővényt vivén neki önkénytes megadás jeléül, s egyszersmind a keresztség fölvételére is ajánlkoznak. Azok számára, a kik megkeresztelkedtek, Iván szentegyházakat építtete, s azokba képeket, képpolczozatokat, u. n. czári ajtókat sat. ajándékozgatott. Még most is mutogatnak az egykori mordvaországi templomokban több képet, melyeket állítólag a czár ajándékozott volna, ámbár a képek nyilván későbbi korbeli műtermékek.

Kegyetlen Iván emléke általában még most is elevenen él mind az eloroszosodott, mind az el nem oroszosodott mordvaiak emlékezetében. Dalok és mondák egyaránt regélnek róla. Valamennyi kurgánt vagy kunhalmot Iván korabelinek tartanak. Szerintök ezek éjjeli szállások voltak, s úgy készültek, hogy minden katona egy tele kalap földet vitt hozzá, s az így összehordott földről számlálgatta aztán a moszkvai czár a hadseregét. Az eloroszosodottak dalai rendesen így kezdődnek:

Szőrnyű vala a mi atyánk, vitéz czár hős katona,
Czárok között a legelső Vaszilyevits Ivana.
Hadseregével ő rengeteg, nagy erdőkön átvonult
Mordvaországon keresztül ő vala ki áthatolt,

A Kazain czárországot magáévé ő tevé,
 Oldalt menve, félrecsapva Asztrakhant is bevevé,
 Novgorodból ő hozá ki a cselszövő Perfilont,
 Ő vivé be Moszkvába is ama csalfa árulót.

Az említett hadjárat és Kazán meghódításának következése vala, a mordvaiakon kívül egyszersmind a marjalaiak vagy cseremizek, valamint a csuvasoknak is Oroszország alá jutása. Hogyan építettett Kegyetlen Iván várakat e nemzetiségek megsemmisítése céljából, hogyan végződtek a marjalaiak 1572—84. évekbeni zendülései, ezek előadása nem tartozik ide. De az említést érdemel, hogy ez időtől fogva a moszkvai kormány főgondjának tekintette vala eme nyugtalan idegen nemzetiségek eloroszosítását, ekkép akarván belőlök békés alattvalókat képezni. Kezdték őket az orosz hadseregben távol eső hadjáratokban használni. Így követik vala az arzamaszi mordvai murzák embereikkel együtt Hvorosztin herczeg vezérlete alatt Kegyetlen Ivánt az 1572-iki német hadjáratába. Azonban e nemzetiségek lecsendesítésének főeszközüül a keresztyén vallásnak közöttük való elterjesztését tekintik vala. E tekintetben Kegyetlen Iván és később Godunov lehetőleg erős intézkedéseket tettek. A lakosokat erőnek erejével megkeresztelgeték, a mahomed vallásuak mecsetjeit földig leszaggaták, a pogányok szentnek tartott temetőit u. n. keremetjeit és berkeit elpusztíták. Az arzamaszi kerület levéltárában sok ily fontos okirat őriztetik, melyek eléggé bizonyítják a mordvaiak boldogtalan helyzetét, és üldöztetését a XVII, sőt részben a XVI. században is.

Igy Kegyetlen Iván egy rendeletében meghagyá, hogy a mordvai herczegek jószágai a mordvaiaknak keresztyén hitre térítése végett a bojárok közt osztassanak fel. Minő mértékben hajtattott végre e kemény rendelet, nincs tisztán tudva. Mindazáltal úgy látszik, hogy az főleg a mordvai fejedelmeket akarta a keresztyén vallásnak, ha mindjárt csak színleg való felvételére is kényszeríteni, mely esetben e hűbériségek legnagyobb részét ők kapák meg. Ezek egyike vala Šeiszupov herczeg, a ki az arzamaszi kerületben Kazakova utóbb eloroszosodott falut kapta volt osztályrészeül. Ez a falu az előtt is a legrégibb időktől óta mordvai fejedelmek birtoka vala. 1585.

ből arról van tudósítás, hogy említett herczeg a faluban szentegyházat rakatott. Mindazáltal Šuiszki Vazul (czár) 1608-ban, midőn a birtok Šeiszupov herczegnő kezén volt, egy részt belőle Mikilin Péter nevű titkárnak adományozott el. Lehetséges, hogy erre az okot a mordvaiak ez idő szerinti lázadása adta.

A bojárok eme térítői tevékenységének a mordvaiak megtérítése körül bizony édes kevés vala a láttatja. Mostan tehát elkezdék a falvakat szétosztani a kolostorok között, úgy gondolván, hogy a barátok a térítésre alkalmasbak. Eleinte a megkeresztelkedetteknek az adófizetésben nagy könnyítések engedtetének, de Oroszország akkori nyugtalan helyzete a könnyítések visszavonását csakhamar követelte vala. A keresztelkedés nem tévé a mordvaiakat egyszersmind keresztyénekké. Az orosz vallás csak oly gyűlöletes vala előttök, mint a kényszeruralom, melyet nyomba követett vala. Tanusítják ezt a mordvaiak következő lázadásai.

E lázadások azon időben kezdődének, midőn második vagyis Ál-Demeter Šuiszki Vazul ellen támadott. Szökevény szolgák, méhészek, súlyos állapotukkal elégületlen parasztok seregenként helyről-helyre rabolva csavargának. Ezt a nyugtalan időszakot tökéllék el a mordvaiak, — nyilván a Demeter pártfeleitől is bujtogattatva, — felhasználni az orosz hatalom elleni lázadás támasztására. Nišegorodtól Alatyr-ig lobog vala a lázadás lángja. Orosz utazóktól minden ut elzárták. A czár futárai, a kik Moszkvából Nišegorodba, Kazánba, Vjatkába avagy más e vidéki városokba utaznak vala, elfogatának s vallatás végett Demeterhez küldetének.

Vezéreikké a mordvaiak magok közül Moszkovot és Vokardint választák és a nišegorodi térségen foglalának állást. A város körül fekvő orosz falvakat elpusztiták, a felső várost felgyújták, de hajók hiányában az alsó külvárosnak nem árthatának, mivelhogy azokba csak az Oka és Volgáról lehet vala bejutni. A város belsejében lévő vár ellen sem tehetnek vala semmit, mivelhogy nem voltak se ágyúik, se egyéb tüzi fegyvereik. Nišegorod alatt sokáig késedelmeskedvén, egyszer csak azt hallák, hogy a czár hadvezére Vorotinszki Mihailovitš Iván uton van Arzamasz felé. Ekkor sietve

visszafordulának családjuk és vagyonuknak az erdők mélyében való elrejtése végett. Ugy regélik, hogy Vorotinszki a *választott mordvai* vezérek: Moszkov és Vokardin sergeit szétverte, s a lázadást elfojtotta. A lázadók egy része a Volgán lefelé meneküle, másik része pedig Mesztšerán át Demeternél keres vala oltalmat.

De ez a lázadásnak csak kezdete vala. Nišegorod, Arzamasz, Kurmiš, Jadria és Alatyr környékén a mordvaiak az egész 1607-ik év lefolyta alatt erdőkben és sziklarepedékekben rejtőzködtek vala, apró csapatokban a czár hadsergét szorongatván, s az orosz falvakat fosztogatván, sőt néha még a városokat is félelemben tartván. A mordvai országutakon se előre, se hátra nem lehetett utazni. A következő 1608-ik évben, midőn Alatyr, Kurmiš és Kazimov városok is a Demeter pártjához csatlakoztak, a lázadás hamuban rejlő parázsa ismét hatalmas lángokban tör vala ki. E lázadásban nemcsak a morva erzai és mokšai törzsek vettek részt, hanem hozzá csatlakozának a marjalaiak, votyákok és csuvašok is.

Kazánból Šeremetjev Ivanovits Feodor bojár közelg vala a lázadás elfojtására. A mokšaiak Jemikäjev, Šugurov és Szmilenev fejedelmek vezérlete alatt mennek vala ellene. Az erzaiak és Terjukhánok pedig az arzamaszi hadvezér Lazarjev Timofej vezérlete alatt a Demeter hadsergével, Vjazemszki Szemennel egyesülének, a ki a Demeter sergeivel és a lengyelekkel Nišegorod felé közelg vala. Vjazemszki Šugarov és Szmilenev mordvai fejedelmeknek azon parancsot küldötte, hogy osszák a mordvaiakat apró csapatokra és meg nem szünő támadásaikkal szorongassák Šeremetjev uton lévő haderejét, derék ütközetbe azonban ne bocsátkozzanak. Vjazemszki ugyanis azt hiszi vala, hogy így beveheti Nišegorodot, mielőtt még Šeremetjev a városnak segítségére érkezhetnék.

Nišegorod bekerítették, de Vjazemszkit valószínűleg a hadi erejébe való túlbizakodás gondatlanná tévé. 1609. év január havában a nišegorodiak a városból kirontának, a Vjazemszki sergét és a mordvaiakat Nišegorodhoz tiz versztnyirc találák, rajtok ütének, s teljes diadalt aratának. Mindkét hadvezér Vjazemszki és Lazarjev is fogságba esék, és a czár parancsának be sem várásával a város bazárjára felakasztá-

tának. Az ütközet, mint a monda regéli, Ljakhovo falu helyén történt, mely állítólag nevét is az elesett lengyelektől kapta, a kiknek csontjait újabb időben is szántottak ki a földből. A faluhoz közel van a már említettük síkság, mely a *mordvaiak csontjai*-nak hivatik, vagy ez vagy a már előadtuk korábbi vereség emlékezetére.

E közben a mokšaiak fejedelmeik vezérlete alatt egyesülének a marjalaiakkal és csuvasokkal és a Demeter hadvezérnek parancsnoksága alá jutának. Ezek Šeremetjevvel dec. 22-én 1608-ban a Cserbokszar előtti térségen ütközének meg a Volga déli partján. Ugy mondják, hogy Šeremetjev meggyőzte őket, de visszavonult. Érzékenyebbnek látszik ennél az a vereség, melyben 1609. január 1-én Kazánhoz közel Szviäsknél, a hová e szerint a lázadók követik vala, részesíté őket. »Ütöttük, vágtuk őket mint a disznókat s holttetemeik két versztnyire hevernek vala« jelenté a győztes bojár a cázájának. E vereség azonban még sem igen lehetett oly nagyon veszélyes. A mokšaiak ugyan széteszlának, de a marjalaiak és csuvasok Elpain, Takšcikov és Konikov Jenikáj fejedelmeik vezérlete alatt a Volga szorosára, vagyis éjszaki felére menének, a Marjaföldön Czarevokokšaiszk városát elfoglalák. A vjatkai hadparancsnok Uhtomszki ugyan kiszabadította Kotelmitšot a lázadók kezéből, de azért a marjaiak és csuvasok még azután is sokáig intéznek vala rabló hadjáratokat Vjatka területén.

A széteszlott mordvaiak a Mokša, Szura és Alatyr partjain szintugy folytatják vala fosztogatásaikat egész addig, míg nem sokára elérkezett az idő, hogy ismét fegyvert foghattak.

1614-ben, midőn a nogaiak uralkodója, Išterják az oroszok ellen szövetekezett, 20,000 főből álló haderőt küldve Oroszország területére. Mihelyt e hadsereg Alatyr-hez közeledett, a mordvaiak azonnal készek voltak a lázadásra a gyűlölt oroszok ellen, és a nogaiak előtt mennek vala Nišegorod felé. A czári hadvezérek Szudešev és Baratinszki herczegek sikertelenül küzdének e haderő ellen. De a mordvaiak szerencsétlenségére *Išterják* elfogadá a békét és a nogaiak visszatérének hazájukba. A mordvaiak is megmaradának a maguk területén, de azért békén még sem maradának.

Ámbár ezek az oroszországi keleti nemzetiségek általános felkelései a gyűlölt orosz uralom ellen a XVII-ik század második tizedében megszűntek, mindazonáltal a béke a következő időkben sem vala teljes. Időről időre a marjajaiak és Baškirok a Volga és Káma mellékén apróbb lázongásokat kezdének, s a mordvaiaknak a bőr- és gabna-, valamint a fegyvertartás és más pénzbeli adók fizetése ellenében tanusított ellenszegülése is gyakran szolgáltat vala a kormánynak okot a velök való kemény bánásra. Ezenkívül a hadparancsnokok és más hivatalnokok, de különösen a czári adószedők erőszakoskodása szerfölött terheli vala a mordvaiakat.

Ezek a nyomasztó terhek kényszeríték a mordvaiakat megválni ősi földjeiktől, mely körülmény nemzetiségekre minden más egyébnél veszélyhözóbb vala. Falvaikat odahagyák s vagy az erdőkben húzák meg magukat, vagy a Volgán levonulának, hogy a szerencsétlen hazájok déli részén fekvő műveletlen téreken telepedjenek le, eldobván ekkép magoktól és a következő ivadéktól egy jöhető jobb jövőnek még csak a reményét is, s egyszersmind megbénítván nemzetök erejét s üresen hagyott ősi telkeiket orosz települőknek engedvén át. Mások a monostorok és hatalmas udvarnokok földjeire költözének, a hol eme nyomasztó adóktól szabadok valának. Így látunk sok mordvait a Mihailovitš kormányzósága alá tartozott Troiszkoi-Szergiev monostorába, úgy szintén a czár sógora és barátja Moroszova Ivanovitš Borisz bojár birtokára költözötteknek, a hol adót senkinek sem fizettek.

A most említett forrongó idők után általában az adók Oroszországban igen sulyosak valának. A még tartó nyugtalanságok lecsillapítására, valamint a Svéd- és Lengyelországgal folytatott háborúk viselésére tömérdek anyagi eszközre vala szükség. A dúsgazdag állampénztárakat a lengyelek mind kiüríték, midőn a moszkvai Kremlben ők gazdálkodnak vala. A hiányokat pótagokkal kellett kitölteni. A kereskedés és iparral foglalkozóktól a katonaság fizethetése végett az »ötöd pénzt« kezdik vala szedni, a parasztságtól pedig ugyanannak élelmezése végett gabonát és más élelmi szereket s ezen fölül előfogat s más díjakat is. De mindezeknél az

adóknál is terhesb volt még a városok és falukban barangoló adószedők önkényszerű eljárása.

A mordvaiakat s más oroszországi keleti nemzetiségűeket ezek az adószedők folyvást ellenségnek tekinték s úgy bántak velök. Kényök szerint elvevék tőlök gabonájukat, házi állataikat stb. s a vásáron eladák részint az adók lefagrasztására, részint saját magok számára. Az ekkép földönfutókká lett mordvaiak vagy az erdőkbe menekülének, vagy a Volgának vevék utjokat, aratatlan hagyván földjeiket, rétjeiket kaszátlan, méheseiket mézkészítetlen. Gazdátlanul maradt jószágaikat az adószedők szerbe-számba szedék, a kiket a futamodók közül kézrekeríthettek, elfogdosák, s magukkal vivék a városokba az adófizetésben állítólag tanúsított ellentállás miatt leendő sanyargatás végett.

Meglehetősen világító képet nyújtanak a mordvaiak e szomorú sanyargattatásáról bizonyos Korzakov nevűt illető vizsgálati iratok, melyekből egy kivonat őriztetik az Ősirati bizottság levéltárában (Muinaiskirjallisuuden Kommissiionin arkistossa.)

Az előfogati pénzek szedése a mordvaiakat annyira megrontotta, hogy midőn 1639. nyarán a gabnaneműek behordása ideje elérkezett, az egész terjukháni népség és az Arzamasz környékbeli erzäiek nagy része oda hagyták falvaikat s vetéseiket, összegyűjték a marháikat és a mit vagyunkaikból lehetett, és részint a muromi és szalavirszkói rengeteg erdőkben, részint a Szeresza folyón elszéledének. Mások a Volga tulsó felére menekülének, vagy a Volgán lefelé világgá menének. Nišegorodból és Arzamazászból lövész- és pattantyus katonákat küldének utánok, hogy őket az erdőkől hajtsák haza s kényszerítsék erővel is a szemes élet learatására és kicséplésére. De a lövészek nem birnak vala az erdők mélyébe hatolni, hanem mindössze is néhány elkésett futamodót tudának kézrekeríteni, s azokkal tölték meg a nišegorodi és arzamaszi börtönöket.

Az év rendkívül esős vala, de az érett gabna hiában várakozik vala előbbi aratójára. A nišegorodi főnök e dologról jelentést tön Moszkvába, időközben pedig Nišegorodból katonaságot küldé a mordvaiak falvaiba. A katonaság pa-

rancsnokai Molozšnitszin Antal ágyuirányzó és Szahar Strélisz valának. Ezek szokás szerint hasznosítani akarják vala a feladatukat, elkezdék tehát a mordvaiakat és méhészeket befogdosni, földalatti vermekben bilincsekben tartani, s tőlök kinzással nagy váltság-összegeket csikarni ki. Következése lett, hogy a menekültek annál jobban özőnlének az erdőkbe és a Volgára.

E közben Moszkvából parancs érkezett, hogy a mordvaiak tulérett gabnaneműit a környékbeli lakosság által be kell takaríttatni az állam javára. A parancs végrehajtására és annak megvizsgálására, miért szöktek meg a mordvaiak — vajon az előfogati pénzek fizetése, embertelen bánásmód és pótdók miatt-e? — a Mordvaföldre Korzakov Péter és Ogarkov Drušin küldetett ki. Korzakov az ágyuirányzó Molotšnitszinhez csatlakozék s mindketten erre-arra barangolnak vala a mordva falvakban, a kit csak kézrekeríthettek, befogdosák — nem csupán a mordvaiakat, hanem az oroszokat is — s tőlök élelmiszereket, s pénzt csikarának ki.

Az arzasmaszi területben van egy Vad nevű tő, melynek partján egy Nagy Vad nevű mordva falu vala, mely utóbb egészen eloroszosodott. Az előfogatosok Nissegorodból oda szállíták Korzakovot. Épen akkor ott vala az ágyuirányzó Molotšnitszin is, s most a működés azzal kezdődék, hogy az ágyuirányzó az előfogatosoknak kezét-lábát bilincsbe veré, s a szegény embereket padló alatti vermekbe taszítá, s pénzt zsarol vala tőlök.

Ogarkov titkár és Korzakov összevesztenek. Korzakov, Molotšnitszin és Szahar embereivel a titkárt gonoszul elverék, szakállát kitépék, s midőn a titkár megfutamodott, és a szállásán bezárkózott, ezek a szállására rohanának és a táblákat az ablakokból kiszaggatták. Most Ogarkov megszökött a csári hivatalától, és a kurmiškói és alatyri kerületekben lévő rokonaihoz mene. Onnan megtérve, hozzá fogott ő is a rajta elkövetett igazságtalanság megboszulásához, embereket gyűjte és e csoporttal, puskákkal, kardokkal és hegyezett rudakkal ellátva Vad helységben a Korzakov udvarára mene, ennek az embereit megveré s rudakkal megsebzé.

E közben folyik vala az aratás a mordvaiak földjein, de

a környékbeli lakosságból sokan pénzen válták meg magukat a kényszermunkától. E váltságösszegek — 30 rubel, sőt több is — azon időben roppant összegek valának, azokat pedig, a kik vagy nem tudtak vagy nem akartak pénzt teremteni, földalatti helyiségekben gyötrik, kinozzák vala. Ámbár az aratást még a hó leeste után is folytatták, mégis megközelítőleg sem valának képesek az egész termést betakarni. A mordvaiak minduntalan szökdösnek vala ki ide, ki oda, s ezek között azok, a kik végre a nišegorodi fogházakból és ama gyötrő pénz- és adózsarolásoktól megszabadultak, maguknak az erdők mélyében tanyákat galyabítanak, vagy pedig medvefészkekben rejtőzködve a legkeményebb fagyban is ott tartózkodnak vala. Tömérdek mordvai, különösen nők és gyermekek veszének így el e sanyaruság közepette. Midőn Moszkvában e dologról értesítést vettek, a Mordvaföldre új vizsgálat intézőkül Ignatjevics Szemen-t, Koltovszki-t és Netsajev irnokot küldék ki, de mit végeztek e derék férfiak, — nincsen tudva.

A mordvaiak eme nyomorgatása az egész XVII-ik században tart vala, az inség miatt lahhelyeik odahagyása szint akképen. A kormánytól jövő sanyargatáshoz boszantó módon járula a keresztyén vallásra való erőszakos térítettésök. Vessünk erre is egy pillantást.

Említettük volt már, hogy Kegyetlen Iván az ezelőtt szabad mordvaikat keresztelés végett felosztá a bojárok és monostorok között. Az ő és Ivanovics Feodor uralkodása alatt jókora csoport mordvai keresztelkedett meg, a kiknek egy része azóta annyira eloroszosodék, hogy Kazán meghódítása után egy század mulva unokáikban alig lehetett volna a mordvaiak utódait felismerni bennök. Így küldettek a Tveri kormányzóságban fekvő Troiszkoi-Szelisarov monostorból barátok a Kazán tartománybeli mordvaiak megkeresztelésére, mely dolog némi sikerrel meg is történt, a Szavimo-Sztoroševszkoi barátok a Mokša folyam partján térítői tanyát állítanak, melyből csakhamar a Purdiševszkoi-Születés című monostor nőtte ki magát. A monostornak, mely egész 1764-ig főnnállott, ajándékoztaték a keresztelés kötelezettsége feltételével a temnikovi. A barátok nemcsak a kolostorhoz tartozó hűbéri területen lakó pogányokat keresztelék meg,

hanem kiterjeszték a vallásukat majd valamennyi temnikovi mordvaiakra.

Azonképen az erzaiak fővárosában Arzamaszban is alapították Kegyetlen Iván rendeletéből egy máig fennálló: a szpaszkoí monostor. Ez még első házfőnöke: Szergei idejében (meghalt 1588-ban) nyerte a monostor hűbéréül az Ivanovszkói u. n. czár mordva birtokot Tšernuhoi, Orehovszkoi sat. falvaival együtt. A szerzetesek nagy buzgalommal kezdék keresztelni a monostorhoz tartozó mordvaiakat, de nem sok eredménnyel, míg a mordvaiak lázadásai véget vetettek térítési buzgalmoknak. De alig csendesítették le ismét az arzamaszi vidékek, a szerzetesek buzgó fáradozmai újra megkezdődének. Különösen egy Jova nevű Igumen vala e részben fáradhatatlan. 1628—38-ig, a midőn Arzamaszból a moszkvai Új-szpaszskói kolostorba tétették át. Az arzamaszi mordvaiaknak sehogy sem lévén inyökre ez a kényszerű térítgetés, oda hagyván lakhelyeiket, a Kovaksz folyó melléki laktalan pusztákra menekülének, a hol senkitől sem függöttek volna. De Jova visszatéríté és megkeresztelé őket. Ugyanazon XVII. század végén az arzamaszi keresztyén mordvaiaknak jelentékeny része el is oroszosodék.

Szint' így keresztelgeték meg a szerzetesek a Szura melléki mordvaiakat. Így alapította Kegyetlen Iván Alatyrbén is a troitzkói monostort, s hozzá keresztelés végett egy mordva hűbéri javadalmat. Az itteni szerzetesek térítői gondoljai sem szorítkoznak vala csupán a monostor területére, de ezen a mordvaiak annyira dühbe jövének, hogy midőn a lázongás megindult, az alatyri mordvaiak a gyűlölt szerzeteseket azonnal számadásra vonták. A monostor Igumenjét a Szurába ölék. A szerzetesek másikat választának. Ezt is ugyanazon sors érte. Harmadikat választának, most a mordvaiak megrohánák a kolostort, az Igument a toronyból letaszíták s még egy másik szerzetest is szintén megölének, a kolostort egészen kifoszták, adománylevelét magukkal vivék, fekvő birtokait elfoglalák. A megmaradt szerzetesek a troitzkoi-Szergiev monostor előjáróit Dénes archimandritát és jószágigazgatót Palitzin Abrahámot kérék fel bizonyásgajul annak, hogy a monostor az ő nevükre volt írva. 1615-ben Feodorovitš Mi-

hály czár azt meg is erősíté. A troitzkói szerzet-elöljárók Alatyrbé saját térítőiket küldék, úgy mondják, hogy e térítés jobban sikerült. Az utóbb említett kolostor iratai között arról is létezik adat, hogy egy mordvai 1619-ben a kolostornak adományozást tett, magát megkereszteltetni kérte s a kereszt-ségben Tihon nevet kapván, ősi javait a kirmalszkoj-uhósei kolostornak ajándékozta, azt kérvén, hogy a keresztyének között élhessen, s ezek ne incselkedjenek ellene többé.

A finn nemzet nem az egyedüli népcsaládunkban, melynek legjelesb fia, idegen nyelvű nevelést nyerve, őseik nemzetiségéből kivetkőztek, annak legszentebb óhajai és szükségleteiről elfeledkeztek, neveiket sokszor világhírűvé tették, de idegen nemzet és nyelv dicsőítésére. Az elfeledett, megvetett mordva nép is meghozta a maga nagyszerű áldozatát az idegen dicsőség oltárára. Ki gondolná, ki hinné azt, hogy a hirneves áldozat a mordva néptől ered?

Él vala Oroszországban a XVII. században egy férfit, a kihez hasonlót a görög-orosz egyházi történelemben talán egyet sem találunk, és a kihez hírnévre csakis az oroszországi régibb egyháztörténelemben az egy Nesztort hasonlithatni. Ez a férfit az orosz egyház nagyírű feje: Nikon patriarcha vala.

Nikon születésére nézve mordvai volt.

Ki emlékszik ma már arra, hogy az a hatalmas szellem, mely a maga idejében azzal fenyegetett, hogy az orosz egyház évszázadokon át vesztet maradt helyzetét és szokásait át fogja alakítani, mordva ember szelleme volt, s a Mordva-föld adta a világnak? Ma már csakis az ő üldözött ellenfelei, az oroszországi u. n. sztarovártzek, a kik még most is küzdenek a Nikon hitűjítása ellen, csak ezek nem feledék még el az ő mordvai eredetét. Emlékszik még mind az ő mordva születésére, mind saját előbbi mordvaságára ama később eloroszosodott falu, melyben Nikon 1605-ben született és mint gyermek nevedett, míg földieai orosz nyomorgatóik ellen küzdenek vala.

A Notšna folyó partján Mordvaországban vala a Nikon születés helye Knägin városához 27 versztnyire, Valdeminova faluban, hol a *Nikon-féle telket*, mint az egykori nagyírű patriarcha születési helyét maig is mutogatják. Atyja keresz-

telkedett mordvai paraszt vala, Mina nevű, mely név hihetőleg a keresztségben adatott neki. A mint áldozza vala Nikon élete tevékenységét Oroszország dicsőségére, azonképen áldozá fel mind az ő családja, mind a falu, melyben tölti vala ifjúsága napjait, ezen, népfajunk azon korbéli ellenségének, a nemzetiségét; a falu 932 lakossága ma már tisztán orosz nyelvű, a kik csakis regékből emlékeznek még őseik nemzetiiségére. A nagy Nikon fönmaradt arczképében azonban, úgy mondják, hogy bíráló szem még ma is felismerheti a mordvait.

Tett-e valamit Nikon mordva földieie javára? Neki, a kit Alexei császár »külön lelki és földi barátjának« nevez vala, és a maga idejében csak úgy mint maga a császár »Nagy fejedelem« (Velikij Gosudar) czimet visel vala, alkalom tevékenység kifejtésére nem hiányzott. Úgy mondják, hogy földieinek a keresztyén vallásra térítésében igen nagy buzgalmat fejtett ki. Ez természetes volt, mert az orosz vallás, lelkiismeretének legdrágább és mélyebb meggyőződése volt. De azt is gyanítják, hogy e szerint tehát földieie eloroszosítását is előakarta mozditani. Alig hiszszük, hogy ő e czélt akármiben is sajátjának nyilvánította volna. Hanem hogy e volt a következése a mordvaiak keresztségének is, csak úgy mint a többi oroszországi rokon népek keresztségének, az természetes, s nem is lehetett s lehet másképen mindaddig, míg az orosz nyelv az egyház, irodalom és kormány-teendőknek kizárólagos nyelve, és mielőtt e tekintetben Nikon gyaníthatólag változást tenni meg is kísérthette volna, sikeresen megoldott feladatainak áldozatául kellett esnie, s magas hivatalától megválnia.

Még novgorodi metropolitasága idején arra kéri vala Nikon az ő csári barátját, nevezné ki Nikon egyik ismerősét Mizailo szerzetes papot a novgorodi derevjanyitzkoi monostorból rázani érsekké, hogy e minőségében a mokšaiak térítését foganatosíthassa. A császár ebbe bele is egyezett és 1651. április 13-án Mizailo meg is kapta az érsekségre való kineveztetést, s legott hozzá fogott mind a mokšaiak, mind a tatárok térítéséhez. Három év leforgása alatt Sätzki és Tambova kerületekben 3,200 lelket keresztelt meg, azután Nikontól arra kért engedélyt, hogy újból a Mordva földre és a Kazi-

movi tatárok területére mehessen térítői tevékenysége folytathatása végett. Nikon ehhez áldását adá.

Az 1655. év elején Mizailo a Mordva földön helyről-helyre utazik vala, a mordvaiakat keresztelvén, szentnek tartott bükkeiket irtogatván, temetőik építményeit megégetvén. Mondják, hogy az érsek térítői buzgalmét siker követte. Egy helységben egyszerre négy száz lelket keresztelt meg. Midőn azonban a nagy héten a husvéti ünnepek megtartására Rāzanba vala visszatérendő, ápril 10-én a šatzkói kerületben Jambirevoi (ma Kombejevo) faluban megszállott s egyházi diszöltönyt felöltvén, kezdi vala a lakosságot a kereszttség felvételére buzdítani. Most egy nagy csoport mordvai gyülekezők körülötte és a faluból kíséretével együtt kiüzék. Ebből czivódás támadt és a nyilakkal felfegyverzett mordvaiak lövöldözni kezdenek vala s az érsek halálosan megsebesítve elesék. 1655. ápril 19-én Mizailó a sebeiben meghala. Egy év mulva teste Jambirevoi-ból Rāzanba viteték és az Archan-geli szentegyházban eltemettették, hol az ő nyilakkal átlödőzőtt egyházi köntösét most is mutogatják.

Mizailo halálával a mordvaiak bizonyos fokig czélt érnek. Ezután a térítési tevékenység ismét tetemesen meglanyhula. Csakhamar kínálkozott az alkalom a mordvaiaknak annak bebizonyítására, hogy a népet a szabadság érzelmei szakadatlanul lelkesítik. Megkezdődének a Razin Sztenka támasztotta zavargások. Az oroszországi keleti nemzetiségek azonnal készen valának a Razin soraiba való belépésre. Arzamásztól Šatzki-ig és Szimbirszkig ismét fellobogott a mordvaiakban a gyűlölség tüze, orosz elnyomóik ellen.

1671. szeptember havában a mordvák, merjék, tatárok és csuvašok Szimbirszk felé vonulnak vala, hogy ott Razinnal egyesüljenek. De ezen utjokban az orosz hadvezér Barjatinszky utoléré őket, s úgy beszélük, hogy egy hét lefolyta alatt 23—29-ig öt izben szórá szét csapataikat; Kalantša falu alatt, a Karla folyónál, Kryszadaka nevű tatár falu mellett, Pokloiša mordva falu mellett, és Tagai városa mellett. Sokan elesének, sokan fogságba jutának s felakasztatának. Október 1-én Barjatinszky herczeg Szimborszk környékén szétveré a Razin csapatait s maga Razin is alig tudott megmenekülni.

Ugyanez időtájban szeptember 16-án más mordva csapatok, szolgák és orosz parasztokkal egyesülve, körülvevők rohammal Alatyrt, egy vártornyot felgyújtának, berontának a városba és elpusztíták Fel- és Al Lomovát s a Penza kormányzóság Krasznoszlobodszk kerületbeli Andrejevka faluba gyülekezének igen nagy számmal, hogy onnan Arzamasz-, és Nišegorodba induljanak, de az orosz hadvezér Dolgorukov Alexejevics György szétszórá s kergeté az összegyűlemllett csapatokat.

Most a mordvaiakat pogány esküvel kötelezék engedelmességre. Ámbár a nyílt lázadás ekkép be volt fejezve; a nyugtalanság azonban több évig tart vala még. Mind a pogány, mind a keresztelkedett mordvaiak gyakran összegyűlőnek az erdőkbe az orosz falvak kifosztásán tanácskozni, a mit néha meg is tettek. Sőt úgy látszik, hogy az orosz széleken találkoztak oly mordvaiak is, a kik, a kereszttség fölvétele után pogány földieiket is nyomorgatni kezdék. Ugyanis a nišegorodi, petšherszko kolostorban egy kérvény őriztetik 1686-ból, melyben a Kis-Jerjuševa falubeli pogány terjukhan törzshöz tartozó Tyatyusko Sztaszov, Nadeiko Murzin s mások a Filaret nišegorodi metropolita oltalmát kérik, ugyanazon falu csak ekkor keresztelkedett lakosai ellen, kiknek nevei valának: Emelka, Pirgušev, Kadamaszka, Szigunin stb.« Ezek a keresztelkedett lakosok és méhészek hosszú időre el-elutaznak, hová, s mi végett, nem tudni, s emberek jönnek hozzájuk, a kik két-három éjet náluk töltenek, egyre mindig isznak, lovakat hoznak magokkal s azokat szünet nélkül cse-relgetik; minket pedig védtelen embereket minden rosszsza l ijesztgetnek. Előbbi években ezek a keresztelte k Emelka, Pirgušev és Kadamaszka, Szaigunin vizsgálat alatt álltak volt és a kinpadon magokra vallottak (valószínűleg a Razin-féle lázadásban való részességet), ugyancsak ez a keresztelkedett Emelka társaival együtt nyomorgatta az előbbi években a mi Kis-Terjuševa falunkat, minket védtelen embereket a faluból szétkergetett, ott maradtott vagyonainkat pedig mind elrabolta.«

Az utóbb említett zendülés lecsillapítása után a kormány nagyobb gonddal kezd vala szemmel tartani e keleti nemzetiségeket. Ugyanis a tapasztalás azt tanusította, hogy

folyvást forrongának, s részvétőkkel mindig öregbiték az idő-ről időre támadott államellenes zavargások veszélyességét. Kiváltkép a XVII. században igen nagy vigyázattal ügyelő-nek rájuk, valamint minden módon igyekeztek vala az orosz telepítéseket meggyökereztetni közöttök. Mindennemű fegy-ver és hadi eszközök eladását megtilták. Nem volt szabad kovácsműhelyeket állítani fel a falvakban. A földmivelés- és gazdálkodáshoz szükséges eszközöket a városokban kellett venniök. De még csak a szükségletek használata is igen szűk mértékre korlátoztaték. Ezenkívül régi fegyvereiket elszedék tőlök, a kézivek és nyilak használatát megtilták nemcsak, hanem egyesén mindennemű vadászatot is.

A keresztyén vallást, mint az elorosztás legsikereseb eszközét, szintén nagy erélylyel kezdik vala közöttök terjeszteni. 1686-ban egy czári rendelet jelent meg, mely meghagyja az érsekek és monostoroknak, hogy a keresztyén mordvaiakra, a kik a keresztyén vallásban nem elég állhatatosak, szent-egyházakba nem járnak, s magoknál papokat nem tartanak, különös gondot fordítsanak. S egyszersmind meghagyaték, hogy a kereszteltekről anyakönyveket vezessenek. Ha feleségeik s gyermekeik a pogány valláshoz ragaszkodnak: gyűjtés össze őket az érsekek avagy monostorok udvarain, s ott oktattassák őket a keresztyén vallásra, s igyekezzenek a hitben megszilárdítani őket.

De ennél még sikeresb eszközt is alkalmaznak vala a század végén a mordvaiak eloroszosítására. A mordvaiakat kezdék orosz falukba, és viszont az oroszokat mordva falukba telepíteni. Ezen eszközt különösen a Mordva föld éjszak nyugoti részén lakó terjukhán nemzetségeknél alkalmazzák. Midőn a törökök és perzsák Gruziát elpusztították, az Imeretinszki czár Artšila feleségestül, gyermekestül Oroszországba költözék, a hol az akkori orosz czár Nagy Péter 1690-ben Terjuševo és Lyszkovo vidékét adományzá neki Mordva földön. Az előbb említett vidéken terjukhánok laknak vala, a másodikkal pedig orosz vala a lakossága. E hűbériség Artušila kezén 30 évig vala, míg nem 1713-ban Moszkvában meghalt. Ő maga Moszkvában lakék, de uradalmi tisztjei nagy erélylyel folytatják vala a jóságain lakó mordvaiak eloro-

szosítását. Állítólag a gazdasági viszonyok javítása céljából Liszkovo környékéről számos orosz lakost költöztettek Terjuševoból Liszkovóba. A mordva lakosság aztán házasságok által lassankint összeolvadt az oroszszal, kezdi vala felejtteni a nyelvét avagy zagyva nyelven beszélni, melyben a szóanyag már félig orosz volt. A terjukhánok elorosztása ily módon oly gyorsan halad vala előre, hogy a kik még közöttük pogányok valának, imádságaikban s énekeikben orosz szavakat, orosz szentek neveit, sőt keresztyén istenségi elnevezéseket is p. o. Szavaot (Zebaoth) kezdenek használni.

A mordvaiak XVII. század vége felé való nyomorgatásának, valamint az Artšila jószágkormányzói erőszakoskodásának a következése ép oly szomorú volt, mint az előbbi századokban igen gyakran. Nagy részök a Volgán lefelé világá ment békésebb, szabadabb otthont keresni. A ki napjainkban meg akar ismerkedni a hajdan oly számos és hatalmas mordva nemzettel a maga egészében, a néptörzs elzüllött maradványait nemcsak az egykori Mordvaországban, hol annak gyér csoportjait az orosz telepek szorongatják, hanem a Volga mindkét partján is vizmentében egészen a Kaspi tenger partjáig; itt-ott a kazáni kormánykerületben apró csoportokban, a szamarai kerületben a Buguruszlana partjain; a szarazovi k. kerület legtávolabbi részeiben sat. feltalálhatja.

E menedékhelyeket a mordvaiak a XVII-ik s részben a XVIII-ik században keresék ki magoknak. A menekvők leginkább terjukhánok és erzaiak valának. Választott menedékeik rendesen kincstári birtokokon valának, mind oly vidékek, melyeket se kapa, se ekevas soha nem barázdált. Például a szamarai kerületben a volgai rétségeken.

Midőn Nagy Péter tudósítást vett a menekvők eme lakhelyeiről, a szamarai hadparancsnoknak erős parancsot küldde, hogy keresse fel a mordvaiakat, s küldje őket vissza előbbi lakhelyeikre. De távolról se mind tudák visszatéríteni. Midőn a menekvők a parancsnak neszét vették, ismét felkerekedének s dél felé sietének. Részök néhány, még maig meglevő mordva falukban telepedett meg az Irgiz partjain, közel oda, hol az a Volgába szakad. Más részök a mostani szaratovai kerületbe költözék, melyben Melnikov szerint azon időbeli mordva

csoportok találhatnának még Hvalinszkoi, Volszkoi, Szaratova és Balašova környékén. Harmadik részök egész a Volga torkáig mene. A Kaspi tengerhez 30 versztnyire van még a Buzana forrása jobb partján az Asztrachan k. kerületbeli krasznojarszkoi járásban azon időbeli 3 kis falu, Kis-Magoi, Jaminszkaja és Multanovka, melyekben szintén mordvául beszélnek még.

Sajnálhatólag ezuttal nem vagyunk azon helyzetben, hogy a mordvaiak következő és legvégső viszontagságairól teljes leírást adhatnánk. Csakis azt akarjuk futólagosan megérteni, hogy Anna és Erzsébet császárok idejében a kormány az előbbinél nagyobb erőfeszítéssel kezdi vala keleti rokonaiknak a keresztyén vallásra térítését megindítani. E célból valóságos hivatalok alapitattak. Ugyanis eddig a keresztyénség elfogadása rendesen szabad akaratra volt bízva. Ettől fogva azonban a térítés már erőszakos lön. Áldozó helyeik a legnagyobb erélylyel sorba mind elpusztittatának. A mordvaiak pogány vallását megfigyelve azt látjuk, hogy a mordvaiak vallásukat a legszentebb nemzeti örökségnek, jellegnek tartják vala, melyet nekik a legmagasb isten adott a mint ugyan ő minden népnek megadta a maga vallását. Vallásuk tehát egyszersmind nemzetiségök is vala. A vallástól megválni annyi volt, mint nemzetiségöktől válni meg, ez pedig isten örök akarata ellen való bűn. Az áldozó helyeket romboló hivatalnokok és mordvaiak között sokszor estek vérengező verekedések, és az áldozó helyek rendszerint helyreállittatának. Említők immár, hogy ez a lelkiismeretökön elkövetett erőszakoskodás, még a századokon át orosz behatás alatt állott terjukhánoknál is 1744-ben oly csillapíthatlan gyűlölséget keltett, hogy nišegorodi püspök Demeter a legnagyobb veszélyben forgott, hogy áldozatául esik.

A nemzetiség kiirtását századokon át tulélik a nemzeti érzelmek, midőn azok az egyetlen fegyver az erőhatalom ellen. Így a mordvaiak is, valamint a többi keleti oroszországi nemzetiségek is, csak alkalomra várakoztak, hogy szívök e legbensőbb érzelmeit nyílt csatában tanúsíthassák. Midőn az oly veszélyes Pugatšev-féle lázadás a Jaik és Ural mellékén 1771-ben kitört, az legott lánggra lobbantá a néptörzsek tit-

kos gyűlöletét s a Pugatšev zászlai alá gyűjti vala őket. Ezen iszonytató lázadást az oroszok csak 1744-ben tudták elnyomni, Pugatševet pedig kézrekeríteni. Ez vala az utolsó nagyobbszerű lázadás keleti Oroszországban, és a remények, melyek az akkori néptörzseket éltetik vala, emlékezetökből még most sem halának ki. Még 1857-ben, midőn Ahlquist Mordvában utazott, a Pugatšev lázadásáról mordva nyelven a következő dalt éneklik vala:

»Hol ég a tűz, hol ég? Jaik mellékén a jajki pusztán ott ég a tűz, ott ég. — Miért ég a tűz, miért ég? — Uj czár jut most a kormányra: három évig nem veszek adót, hét évig nem állittatok katonát, a nép terhét megkönnyitem, a bojárokét megsulyosítom; a bojárok testét vágom mint erdőn a fát, a fejöket izzé-porrá vagdalom, véröket patak gyanánt ontom; a bojárok üstökéből három kötelet fonok, egyet Kazán városa körül, másikat Moszkva városa körül, harmadikat Sz.-Pétervára körül fonom.«

Csak még 1808-ban is támada a terjukhánok között egy ujdón keresztelt Elekfi Kuzma nevű mordva paraszt a terjuszkevszki kerületbeli Nagy-Szeszkin faluban, a ki földieik között profétai szerepet játszott. És pedig ő belőle az öreg isten Purgine-Páz, máskép Melkázó szelleme szólott. *Kuszka-isten* név alatt vala ismeretes. Kis-Szeszkin falu közelében a Voltzi-Páz keremetjén, vagyis áldozó helyén az erdőben áldoz és jósol vala. Sajnos, hogy a *Kuszka-isten*-re vonatkozó vizsgálati iratok, melyek a nišegorodi járásbiróság (kíh lakunta) levéltárában őriztetnek, eddigelé még nincsenek közzétéve.

Ezuttal félbeszakasztjuk a mordva nép eme végső és legnevezeteseb történelmi emlékezeteit, s csakis azt említjük meg még, hogy valamint más rokonaink, a mordvaiak elorozosításának minden egyébnél sikeresb eszközeül szolgál a fiatalságnak az oroszok soraiban való katonáskodása, a hol szántszándékosan távoltartatnak hazájuk és földieiktől, úgy hogy a hosszas szolgálati idő alatt csaknem elfeledik anyanyelvöket. S csakugyan több ízben észleltetett az, hogy keleti rokonaink között leginkább a nők tartják még fön a nemzetiséget.

I. Szám. Apáczai Csérei János Barczai Ákos felfedezéshez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében Szabó Károly r. tagtól. 1872. 18 l.	10 kr.
III. Szám. Emlékbeszéd Bitmitz Lajos felett. Szabó Imre r. tagtól. 1872. 18 l.	10 kr.
IV. Szám. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló Vádnai Károly l. tagtól. 1873. 64 l.	20 kr.
V. Szám. Emlékbeszéd Engel József felett. Fındly Henrik l. tagtól. 1873. 16 l.	10 kr.
VI. Szám. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ösköltészetre. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1873. 135 l.	40 kr.
VII. Szám. Emlékbeszéd Schleicher Ignác, külső l. tag felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 16 l.	10 kr.
VIII. Szám. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. Goldziher Ignác r. tagtól. 1873. 64 l.	30 kr.
IX. Szám. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 12 l.	10 kr.
X. Szám. Adalékok Krim történetéhez. Gr. Kun Géza l. tagtól. 1873. 52 l.	20 kr.
XI. Szám. Van-e elfogadható alapja az ík-es ígek külön ragozásának. Riedl Szende l. tagtól. 51 l.	20 kr.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. Szám. Paralipomena kai diorthomena. A mit nem mondtak a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneide II. könyvére, különös tekintettel a magyarra. Brassai Sámuel r. tagtól. 1874. 151 l.	40 kr.
II. Szám. Büllinb Gábor jelentése Oroszország- és Ársziában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt kihalymik duma hangjegye. 1874. 32 l.	20 kr.
III. Szám. A classica philologiainak és az összehasonlító árja nyelv-tudományak műve és hazánkban. Székfoglaló Bartal Antal l. tagtól. 1874. 182 l.	40 kr.
IV. Szám. A határozott és határozatlan mondatról. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1874. 31 l.	20 kr.
V. Szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára készített könyvkről, tekintettel a nyomdai viszonyokra Keleten. Dr. Goldziher Ignác r. tagtól. 1874. 42 l.	20 kr.
VI. Szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről. Hunfalvy F. l. tagtól. — II. A németországi philológusok és tanfőldak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. Budenz József r. tagtól. 1875. 28 l.	15 kr.
VII. Szám. Az új szókör. Fogarasi János r. tagtól.	15 kr.
VIII. Szám. Az új magyar orthologia. Toldy Ferenc r. tagtól. 1875. 28 l.	15 kr.
IX. Szám. Az ík-es ígekről. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 32 l.	15 kr.
X. Szám. A nyelvújításról. Szarvas Gábor l. tagtól. 1875. 25 lap.	15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. Szám. Nyelvészeti hajlamok a magyar népnél. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 40 l.	25 kr.
II. Szám. A neo- és palaeologia ügyében. Brassai Sámuel r. tagtól. 1875. 48 l.	30 kr.
III. Szám. A hangjáról a magyar nyelvben. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 48 l.	30 kr.
IV. Szám. Brassai Sámuel nyelvújítás. Ballagi Mór r. tagtól. 1876. 22 l.	15 kr.
V. Szám. Emlékbeszéd. Kriza János l. tagtól. Szász Károly l. tagtól. 1876. 40 l.	25 kr.
VI. Szám. Művészet és nemzetiség. Bartalus István l. tagtól. 1876. 55 l.	20 kr.
VII. Szám. Aeschylus. Tótfly Iván l. tagtól. 1876. 14 l.	80 kr.